

تحلیلی بر شاخص های توسعه ناحیه ای شهرستان های ایران در سال ۱۳۸۵

علی زنگی آبادی

دانشیار دانشگاه اصفهان، Dr_adelz@yahoo.com

فرحناز ابوالحسنی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۲/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۳/۳۰

چکیده

درک فرآیند توسعه و راه های دستیابی به توسعه پایدار، تنها از راه شناخت عواملی ممکن می شود که علت نابرابری اند. برای شناخت توسعه یافتگی یا عدم توسعه یافتگی نواحی، نیاز به بررسی الگوی نابرابری های ناحیه ای، تفاوت های اقتصادی و اجتماعی میان نواحی بزرگ و کوچک و بررسی میزان برتری یک مکان نسبت به مکان های مشابه در سطح ملی است. این پژوهش، در پی تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان های کشور ایران براساس آمار سال ۱۳۸۵ است. جامعه آماری پژوهش، ۳۳۶ شهرستان کشور را شامل می شود که براساس ۲۵ شاخص اولیه و تبدیل آن به ۱۰ شاخص ترکیبی رتبه بندی شده اند. با توجه به مؤلفه های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش «توصیفی- کمی و تحلیلی» است. از این جهت شاخص های مورد مطالعه با استفاده از روش تحلیل عاملی کاهش یافته و به صورت ترکیبی در عوامل معنی دار ارائه گردیده اند، سپس درصد سهم هر عامل در توسعه شهرستان ها تعیین شده و جهت سطح بندی شهرستان های کشور با استفاده از شاخص ترکیبی توسعه انسانی اقدام و این شهرستان ها در چهارگروه (وراتوسعه، فراتوسعه، میان توسعه و فروتوسعه) سطح بندی شده اند در نهایت جایگاه هر یک از شهرستان ها در سطوح توسعه چهارگانه مشخص شده است.

واژگان کلیدی: تکنیک تحلیل عاملی، توسعه ناحیه ای، شاخص توسعه انسانی

مقدمه

تغییرات اجتماعی، اقتصادی دهه های اخیر عدم تعادل ناحیه ای و تمرکز بیش از حد امکانات در برخی نقاط (کوژهای توسعه) و محرومیت دیگر نقاط (مغاک عقب ماندگی) را در پی داشته است. برای تعدیل در پراکنش شاخص های توسعه، برنامه ریزی جامع توسعه پذیری مناطق با هدف ارایه الگوی مناسب برای توزیع متعادل خدمات، جمعیت و سکونتگاه ها (تعادل فضایی) ضرورت می یابد. در فرآیند برنامه ریزی توسعه، شناخت و تبیین سطوح توسعه یافتگی نواحی و آگاهی از نقاط قوت و ضعف آنها اهمیت بسیاری دارد، چرا که دستیابی به الگوواره توسعه پایدار نیازمند تعادل در توزیع شاخص های خدماتی، اقتصادی، برنامه ریزی و می باشد (فنی، ۱۳۸۲: ۲). ایران کشوری پهناور با چشم اندازهای جغرافیایی متفاوتی که با گذشت زمان، فراز و نشیب های زیادی را طی نموده. به همین دلیل در نواحی مختلف آن، امر توسعه به شکلی متوازن صورت نگرفته و نابرابری هایی در میزان برخورداری از مواهب توسعه در آن به چشم می خورد. نابرابری های توسعه بین نواحی، اثرات منفی چند بعدی را به دنبال دارد. با افزایش شکاف توسعه بین نواحی، عدالت اجتماعی - اقتصادی مفهوم خود را از دست می دهد، در هر حال، توسعه و توسعه یافتگی در ایران با چالش های متعددی روبرو بوده است. نابرابری و نبود تعادل در توزیع بهینه امکانات در اثر سیاست های غیر اصولی گذشته در مکان یابی های صنعتی و خدماتی و قطب رشد و روند تمرکزگرایی در شهرهای مسلط ناحیه ای و عدم تعادل فضایی بین سطوح ملی، منطقه ای و محلی یکی از مسایل مهمی بوده که در اثر عوامل گوناگون، تحت تأثیر ساز و کارهای حاکم بر ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی پدید آمده است. این ناهنجاری و عدم تعادل با افزایش نقش دولت در اقتصاد با توجه به ماهیت تمرکزگرایی و بخش گرایی آن افزوده شده و این امر از مشارکت مردم کاسته و نواحی بزرگ و کوچک در یک کلیت یکپارچه دیده نشده، نتیجه آن عدم توزیع بهینه امکانات و خدمات، رفاه و ثروت و از بین رفتن عدالت اقتصادی و اجتماعی بوده است (قنبری و حسین زاده دلیر، ۱۳۸۴: ۳-۲).

مطالعه حاضر برای رسیدن به توسعه متعادل در شهرستان های کشور، به دنبال شناخت موقعیت و چگونگی توزیع امکانات توسعه در شاخص های انتخابی اقتصادی - اجتماعی و... در نواحی مختلف کشور است. برای دستیابی به این مهم با بهره گیری از روش ها و تکنیک های رایج در برنامه ریزی از جمله (تحلیل عاملی و تکنیک شاخص توسعه انسانی) تجزیه و تحلیل شاخص های مورد نظر در توسعه، درجه توسعه یافتگی، تعیین عوامل مؤثر در توسعه شهرستان های کل کشور و سطح بندی هر کدام از آنها

صورت گرفته و در نهایت با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی سطوح توسعه تعیین گردیده و رهنمودهایی جهت محرومیت زدایی نواحی ارائه شده است.

مفاهیم نظری پژوهش

مفاهیمی که در فرآیند پژوهش همواره مد نظر محقق بوده است به شرح ذیل می باشد:

توسعه: توسعه فرآیند دور شدن از توسعه نیافتگی یعنی رهایی از چنگال فقر (پاداریامچی، ۱۳۸۴: ۷۸) و اهداف آن را می توان به حداقل رساندن بیکاری و به حداکثر رساندن سطح فرهنگ، دانش، آموزش و پرورش، بهداشت بهتر، محدود کردن رشد جمعیت و اصلاح محیط زیست دانست (زمانی پور، ۱۳۸۰: ۱۷)، از نظر چیتامبار توسعه چرانی چند بعدی است که در خود تجدید سازمان و سمت گیری کل نظام اقتصادی- اجتماعی را به همراه دارد و علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساخت های نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین ایستارها و وجه نظر های عمومی مردم است و بسیاری موارد عادات، رسوم و عقاید مردم را نیز در بردارد (چیتامبار، ۱۳۷۵: ۲۰). در تعریفی دیگر، توسعه یک کشور یا منطقه، افزایش تولید، دسترسی به تسهیلات زیربنایی و خدماتی، فرصت های شغلی مناسب، به کارگیری تکنولوژی جدید و افزایش نرخ سرمایه گذاری مصرف است (کلانتری، ۱۳۸۰: ۲۷). از سوی دیگر می توان توسعه را ارتقاء زندگی اقتصادی، نجات از فقر، درمانگی، بیسوادی و در برگیرنده نهادها و بنیادهای فکری، روابط اجتماعی، گروهی و طبقاتی، تعلیم و تربیت، تولید دانش، ابداعات، تکنولوژی، حساسیت های اجتماعی و منطقی، علمی و مهارت های فردی و ظرفیت های ادبی و نظام قضاوت و دیگر موارد دانست (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۶) تجارب به دست آمده در چهار دهه گذشته در یک جمع بندی کلی نشان می دهد که توسعه یک جریان است، نه یک وضع ایستا و این جریان در نهایت به ارزش های جوامع مربوط می شود. این جریان چند بعدی، به عنوان یک طرح کلی است (شهبازی، ۱۳۶۹: ۴۷). که باید برای آن خصایص مهم زیر را برشمورد:

توسعه باید «همه جانبه» باشد یعنی در همه زمینه های زندگی یک جامعه اعم اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روی دهد تا بتوان ادعا کرد که توسعه همه جانبه بوده است. به عبارت دیگر «جمعیت و جامعه» و «اقتصاد و معیشت» و «فرهنگ و سنت» مقولاتی هستند که از توسعه متأثر می شوند.

توسعه باید مستمر و پایدار باشد: توسعه پدیده ای است پویا که استمرار و پایداری آن مایه اصلی پیشرفت به حساب می آید. لذا با نادیده انگاری، حذف، کم شدن یا سقوط آن پیشرفت نیز ماهیت خود را از دست می دهد. توسعه باید «فراگیر» باشد، بدین معنا که تمام جامعه یا بخش عمده آن را در برگیرد و به عنوان بهتر، در به دست آوردن آن، همه یا اکثریت اعضای جامعه سهمیم باشند (زنگی آبادی و نسترن، ۱۳۸۰: ۲۶). امروزه دیدگاه های عدالت اجتماعی، خود اتکایی و تعادل های بوم شناسانه با مفهوم نوین توسعه پیوند یافته است. در حقیقت این روند فراگیر در جهت افزایش توانایی انسانی - اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای انسانی - اجتماعی است، ضمن آن که نیازها پیوسته در پرتو ارزش های فرهنگی جامعه و بینش های پایداری جهان پالایش یابند (زیاری، ۱۳۸۸: ۹).

پایداری: پایداری خصوصیتی است که به دلیل ماهیت طولانی مدت و منحصر به فرد آن، نیاز به توجه به مسایل و رای مسایل روزمره دارد (هاتفیلد، ۱۳۷۶: ۱۴۹) توان گفت پایداری دعوتی است برای دستیابی به موازنه پویا میان عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی با تأکید بر لزوم حفاظت از محیط زیست طبیعی که بشریت بخشی از آن است. آن چه در حقیقت جستجو می شود عبارت است از شرایطی که امنیت انسانی برای همه مردم فراهم شود (نصیری، ۱۳۷۰: ۱۱۴).

توسعه پایدار: در کشورهای جهان سوم، مفهوم توسعه پایدار فراتر از مفهوم آن در کشورهای توسعه یافته است (Ray, 1993: 56). در توضیح دقیق توسعه پایدار باید گفت که توسعه پایدار موارد زیر را در بر می گیرد:

کمک به افراد بسیار فقیر.

ایده توسعه متکی به خود همراه با حفظ منابع محیطی.

ایده توسعه با ارزش، با معیارهای اقتصادی متکی بر روش های سنتی، مغایر است. چرا که این توسعه نباید کیفیت محیط را تنزل بخشد و نیز نباید در دراز مدت تولیدات را کاهش دهد.

موضوعات مهم آن شامل: کنترل سلامتی، فنون اختصاصی، خودکفایی غذایی، آب سالم، سرپناه برای همه می باشد.

تفکری مورد نیاز است که مردم سالاری را تقویت نماید، چرا که وجود انسانی در واقع، به عنوان یک منبع مهم این تفکر به شمار می آید (زنگی آبادی، ۱۳۷۸: ۴۹) به عبارتی می توان بیان نمود که مفهوم

توسعه پایداری شامل چندین مفهوم است؛ پایداری اکوسیستم محیط زیست، پایداری منابع طبیعی، پایداری توسعه اقتصادی، پایداری رفاه انسانی (Cordary&Gale,1994:327) که جوامع استاندارد های زندگی خود را ارتقاء می بخشند و نابرابری ها را کاهش می دهند (فرجی راد و سید نصیری، ۱۳۸۹: ۳۳). ارکان آن شامل: دولت ها، سازمان های بین المللی و مردم می باشند (نسترن، ابوالحسنی و ایزدی، ۱۳۸۹: ۸۵). به طور اجمال توان گفت؛ که توسعه پایدار متضمن، تعادل فضایی در مقیاس درون منطقه ای و بین منطقه ای و عدالت اجتماعی در مقیاس درون نسلی و بین نسلی است و ضمن مداومت، منابع تمام نسل ها را نیز در بر می گیرد و کمترین آسیب را به محیط زیست وارد می نماید و بیشترین منافع را برای جوامع بشری به همراه دارد.

فضا: به مجموعه ای مرکب از انسان ها، فعالیت ها، محیط طبیعی و مصنوعی (مکان) و زمان اطلاق می گردد که محدود به ابعاد فیزیکی نشده و آنچه را خود داشته اعم از عناصر فیزیکی و یا ایستا و پویا را شامل می گردد و دارای بعد زمانی می باشد (صرافی، ۱۳۶۸: ۶). فضا را می توان حجم مکانی و زمانی مجموعه ای از تمام فعالیت هایی دانست که انسان در راه تسلط بر طبیعت و برای بقای خود انجام می دهد به عبارت دیگر منظور، فضایی اقتصادی - اجتماعی است که منعکس کننده تمام هستی جوامع انسانی است (معصومی اشکوری، ۱۳۸۵: ۲۰).

برنامه ریزی فضایی

برنامه ریزی فضایی روندی است برای بهره ورسازی و آرایش منطقی، حفظ تعادل و توازن و هماهنگی بین جمعیت و تأسیسات اقتصادی و اجتماعی ایجاد شده توسط آن در فضای ملی و منطقه ای و جلوگیری از بروز عدم تعادل و بازتاب های تخریبی و منفی در فضای سرزمین به عبارتی می توان بیان نمود که هدف از برنامه ریزی فضایی عبارت است از شناخت منابع زمین و چگونگی بهره برداری از این منبع همراه با پیش بینی وضعیت آینده استقرار مطلوب انسان و عملکرد وی در طبیعت به منظور تأمین رشد معقول متوازن و مطلوب اقتصادی بر پهنه سرزمین می باشد (معصومی اشکوری، ۱۳۷۲: ۴۹).

داده ها و روش شناسی

جهت تحلیل جغرافیایی و شناسایی سطوح توسعه یافتگی در شهرستان های کل کشور و سطح بندی هریک از آنها مراحل زیر صورت گرفته است.

جمع آوری داده ها : آمار مربوط به شهرستان های کل کشور در سال ۱۳۸۵ از استانداری استان اصفهان دریافت شده است.

شناخت بهتر و دقیق تر از وضعیت مکان های جغرافیایی در زمینه های مختلف در سطوح متفاوت منوط به در دست داشتن اطلاعات کامل و پردازش شده از مکان های مورد نظر است. برای نیل به این مهم، از یک سری شاخص های ترکیبی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، بهداشتی و غیر استفاده می شود. این شاخص های ترکیبی می توانند سطحی از آسایش و رفاه و رشد و توسعه فضاهای جغرافیایی را براساس معیارهای انتخاب شده نشان دهند.

تحلیل داده های آماری

جهت دستیابی به هدف مطالعه، از مدل آماری تحلیل عاملی و فرمول شاخص توسعه انسانی در نرم افزار SPSS استفاده شده و در نهایت با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی نتیجه حاصل از شاخص توسعه انسانی، در قالب سطوح توسعه یافتگی شهرستان های کشور به نمایش گذاشته شده است که مراحل آن به شرح ذیل می باشد.

تحلیل عاملی: نام عمومی است برای برخی از روش های آماری چند متغیره که هدف اصلی آن خلاصه کردن اطلاعات زیاد است در عین حال، خلاصه کردن اطلاعات به ترتیبی صورت می گیرد که نتیجه خلاصه شده از نظر مفهومی معنادار است (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۲۲۸) و دارای پیش فرض های مختلفی است که با رعایت آنها می توان نتایج دقیق تری به دست آورد (زنگی آبادی و اکبری، ۱۳۹۰: ۱۱۵). روش مزبور نه تنها برای خوشه بندی پدیده ها با ویژگی های متعدد قابل استفاده است، بلکه معیاری برای دسته بندی سلسله مراتبی پدیده ها از لحاظ درجه توسعه یافتگی نیز به شمار می رود (طالبی و زنگی آبادی، ۱۳۸۰: ۱۲۷).

براین اساس در راستای دستیابی به هدف مطالعه، در اولین مرحله از تحلیل به منظور آماده سازی و پردازش بیشتر اطلاعات و کاهش حجم شاخص ها و دستیابی به عامل های اصلی، شاخص های انتخاب شده وارد مدل تحلیل عاملی می شوند.

شاخص توسعه انسانی (HDI): نخستین گزارش توسعه در سال ۱۹۹۰ توسط برنامه ریزی توسعه سازمان ملل (UNDP) انتشار یافت. اصول طرح آن بر مبنای نمایان ساختن قوت و ضعف های کشور های در حال توسعه برای دولتمردان، برنامه ریزان و سایر محققان همان کشورها بوده است، تا با استفاده از شاخص های موجود برنامه ریزی دقیقتری را انجام دهند و پیشرفت ها را در طول زمان ارزیابی کرده و برای دخالت سیاسی اولویت تعیین کنند (عباسی نژاد و رفیعی امام، ۱۳۸۵: ۳۲). HDI مدلی است جهت درجه بندی مناطق از لحاظ توسعه انسانی با قایل شدن اهمیت یکسان برای شاخص ها (زیاری، سعیدی رضوانی و بقال صالح پور، ۱۳۸۹: ۸۴) اگر چه این روش برای اولین بار با سه شاخص کلی امید به زندگی، میزان سواد و سطح زندگی مورد استفاده قرار گرفت اما این قابلیت را داراست که تصمیم گیرنده می تواند تعداد شاخص های مورد استفاده در مسأله پیش رویش را افزایش دهد و این تغییر، محدودیت خاصی ندارد (اکبری وزاهدی کیوان، ۱۳۸۷: ۹۶). این شاخص در سه مرحله ساخته شده است؛ ۱- شاخص، محرومیت توسعه انسانی I_{ij} برای شهرستان j ام با توجه به مقدار متغیر I ام به صورت زیر خواهد بود.

$$I_{ij} = \frac{\max_j x_{ij} - \min_j x_{ij}}{\max_j x_{ij} - \min_j x_{ij}} - 2$$

روش تعریف شاخص متوسط یا میانگین محرومیت (I_j) است.

$$I_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n I_{ij}$$

مرحله روش اندازه گیری توسعه انسانی است که در شاخص مزبور تفاوت عدد ۱ از متوسط محرومیت می باشد. (HDI)_j = (1 - I_j) (تقوایی، ۱۳۸۵: ۳۲).

تولید نقشه ها با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی: در این مرحله جهت مشخص شدن دامنه سطوح و محل جدایش آنها باید ارزش های حداقل و حداکثر هر سطح را بررسی کرد، نقشه سطوح توسعه یافتگی هر یک از شهرستان ها با استفاده از طبقه بندی جدایش طبیعی ترسیم شده است. در این روش داده ها پس از معرفی شاخص مورد نظر (فیلد حاصل از امتیازهای ایجاد شده) توسط نرم افزار بررسی و براساس نقطه های عطف به ترتیب از کمترین به بیشترین مقدار، مرتب و تعداد سطوح مشخص می شود (مینامی، ۱۳۸۴: ۱۲۵).

محدوده مورد مطالعه

کشور ایران با وسعت یک میلیون و ششصد و چهل و هشت هزار کیلومتر مربع (هفدهمین کشور جهان از نظر مساحت)، در جنوب غربی قاره آسیا واقع شده و جزو کشورهای خاورمیانه به شمار می‌رود. ایران در نیمه جنوبی منطقه معتدل شمالی، بین عرض جغرافیایی ۲۵ درجه و ۳ دقیقه و ۴۵ ثانیه تا ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه و ۳۰ ثانیه عرض شمالی، نسبت به خط استوا قرار گرفته و از نظر طول جغرافیایی، بین نصف النهار ۴۴ درجه و ۲ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۲۰ دقیقه طول شرقی، نسبت به نصف النهار مبداء واقع گردیده است. با توجه به وسعت و پراکندگی آن در طول و عرض جغرافیایی نسبتاً قابل توجه، باید گفت که تنوع محیط طبیعی از خصوصیات بارز این سرزمین است (رهنمایی، ۱۳۷۰: ۱۹).

مجموع طول خطوط مرزی ۸۸۶۵ کیلومتر است که ۲۸۱۰ کیلومتر آن مرز آبی و ۶۰۵۵ کیلومتر آن مرز زمینی است. همچنین بیشترین مرز ایران با کشور عراق به طول ۱۶۰۹ کیلومتر و کمترین مرز با کشور ارمنستان به طول ۴۸ کیلومتر می باشد. براساس تقسیمات کشوری در سال ۱۳۸۵، ایران دارای ۳۰ استان، ۳۳۶ شهرستان، ۸۸۹ بخش، ۱۰۱۶ شهر و ۲۴۰۰ دهستان می باشد.

جدول شماره ۱- طول خطوط مرزی ایران (کیلومتر)

جمع	مرز ایران عراق	مرز ایران ترکیه	مرز ایران ترکمنستان	مرز ایران آذربایجان	مرز ایران ارمنستان	مرز آبی شمالی	مرز ایران افغانستان	مرز ایران پاکستان	مرز آبی جنوبی
۸۸۶۵	۱۶۰۹	۵۱۱	۱۲۰۵	۷۵۹	۴۸	۷۶۵	۹۴۵	۹۷۸	۲۰۴۵

شکل شماره ۱- موقعیت و خطوط مرزی ایران

فرآیند پژوهش

بررسی و شناخت وضعیت نواحی، قابلیت و تنگنای آنها از اهمیت ویژه ای در برنامه ریزی برخوردار است. آگاهی از نقاط قوت و ضعف نواحی، جهت ارائه طرح ها، برنامه ها و سیاست گذاری ها ضروری است، به گونه ای که انتخاب شاخص های مناسب در خصوص مکان یابی بهینه برای انواع فعالیت ها در پهنه سرزمین به منظور ساماندهی ساختار فضای جغرافیایی، این امکان را فراهم می آورد که مقایسه و انتخاب صحیحی بین گزینه ها یا آلترناتیوهابه عمل آوریم (سرور، ۱۳۸۳: ۲۰) و همچنین می تواند معیاری مناسب برای تعیین جایگاه نواحی و عاملی مهم در جهت رفع مشکلات و نارسایی های موجود در راه رسیدن به توسعه پایدار باشد. یکی از مهم ترین اهداف برنامه ریزی، آینده نگری و ایجاد توسعه متعادل در مناطق مختلف جغرافیایی می باشد لازمه این فرآیند مطالعه و شناخت دقیق مناطق و استعدادهای بالقوه و بالفعل، همچنین ارزیابی و شناخت رابطه بین شاخص های اثرگذار در توسعه منطقه است، در این راستا برای رسیدن به این مرحله باید از روش ها و تکنیک های مختلف یاری جست، یکی از مهم ترین این راهبردها تکنیک های کمی یا ریاضی می باشد (محمدی، ۱۳۸۱: ۴۳). از آنجا که تکنیک های کمی از روابط منطقی بین پدیده ها حاصل می شوند، می توان ارزیابی منطقی و دقیقی از ویژگی ها و روابط بین پدیده ها ارائه نمایند (لی، ۱۳۶۶: ۵).

تبیین تکنیک تحلیل عاملی در توسعه شهرستان های کشور

پس از این که اختلاف مقیاس بین شاخص ها از بین رفت، مهمترین موضوع، دادن وزن مناسب به شاخص های انتخاب شده است. روش های آماری متعددی برای تعیین وزن شاخص ها وجود دارد که از آن جمله می توان به روش های مک گراناها، روش فروانی (Gerald & Christopher, 1988: 13-523)، روش تحلیل عاملی و غیره اشاره کرد. در این پژوهش، به منظور آماده سازی و پردازش بیشتر اطلاعات، کاهش حجم شاخص های مورد نظر و شناسایی عوامل، مجموعه شاخص های وارد مدل تحلیل عاملی شده است (کلانتری، ۱۳۸۲: ۲۹۱-۲۸۱).

مشخصات ماتریس نهایی اطلاعات آماری

الف: ستون های ماتریس: متغیرهای مورد مطالعه در این تحلیل ۱۰ شاخص ترکیبی ایجاد شده می باشند که شاخص های مورد نظر از ۲۵ شاخص اولیه تولید شده اند که بیشتر آنها نیز نرم سازی یا سرانه سازی شده اند.

۲۵ شاخص های اولیه توسعه یافتگی شهرستان های کشور در سال ۱۳۸۵ شامل:

X_1 : نرخ بیکاری (معکوس) X_2 : نرخ مهاجرت (معکوس) X_3 : نرخ بیسوادی (معکوس) X_4 : تراکم خانوار در واحد مسکونی (معکوس) X_5 : بارتکفلی شغلی (معکوس) X_6 : تراکم جمعیت (معکوس) X_7 : نسبت جمعیت تحت پوشش (کمیت امداد و بهزیستی) به کل جمعیت (معکوس) X_8 : درصد شهرنشینی X_9 : نسبت مراکز بهداشتی درمانی به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت X_{10} : نسبت پزشک به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت X_{11} : نسبت کتابخانه و کانون پرورش فکری کودکان به ۱۰۰۰ نفر جمعیت X_{12} : نسبت مدرسه راهنمایی به ۱۰۰۰ نفر جمعیت X_{13} : نسبت دبیرستان و هنرستان به ۱۰۰۰ نفر جمعیت X_{14} : نسبت تاسیسات ورزشی به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت X_{15} : سهم خانوارهای روستاهای بهره مند از گاز لوله کشی X_{16} : سهم خانوارهای روستاهای بهره مند از دفتر پستی X_{17} : نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی X_{18} : سهم خانوارهای روستاهای بهره مند از آب آشامیدنی سالم X_{19} : نسبت شعب بانک به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت X_{20} : فاصله مرکز شهرستان از نزدیکترین فرودگاه به کیلومتر X_{21} : فاصله مرکز شهرستان از اولین ایستگاه راه آهن به کیلومتر X_{22} : فاصله مرکز شهرستان ها از مرکز استان به کیلومتر X_{23} : سرانه درآمد شهرداری ها - ریال X_{24} : سرانه مالیات دریافتی - ریال X_{25} : سرانه GDP بدون نفت.

ب: سطرهای ماتریس: در ماتریس تحلیل عاملی سطرها شامل ۳۳۶ شهرستان کل کشور می باشد.

ج: عامل سازی: شاخص ها و متغیرهایی که دارای ارتباط درونی باشند ترجیح می دهند که با یکدیگر حول یک محور یا عامل تجمع کنند. بدین صورت شاخص های بارگذاری در هر عامل که بالای ۰/۵ هستند یک عامل را شامل می شوند، لذا این تجمع به صورت ارتباط مثبت تجلی می یابد. در عوض شاخص هایی که امکان جمع شدن آنها با این شاخص حول یک محور وجود ندارد فاصله گرفته و گروه دیگری را تشکیل می دهند و ارتباط آنها به صورت منفی است. بنابراین عامل ها از طریق تجمع و میزان ارتباط مثبت و منفی ساخته می شوند.

نتیجه حاصل از به کارگیری روش تحلیل عاملی به ویژه چرخش واریمکس تقلیل ۱۰ شاخص ترکیبی در ۴ عامل می باشد.

جدول شماره ۲- بارگذاری عامل های استخراج شده از شاخص ها (ماتریس عوامل دوران یافته)

عامل ها				۱۰ شاخص ترکیبی
4	3	2	1	
-0.053	-0.228	-0.053	.943	نرخ مهاجرت (معکوس)
-0.053	-0.228	-0.053	.943	نرخ بیسوادی (معکوس)
.926	.056	.108	-.047	شاخص کیفی خدمات روستایی
-.550	-.604	-.048	.003	شاخص ترکیبی دسترسی
-.078	.520	.694	-.156	شاخص کیفی اقتصادی
.257	.353	.811	-.027	شاخص فرهنگی آموزشی
.050	.837	.058	-.115	درصد شهرنشینی
.018	.216	-.066	.856	شاخص کیفی اشتغال
-.227	.125	-.759	.179	شاخص ترکیبی تراکم
-.120	-.053	.906	.078	شاخص خدمات درمانی

در این تحلیل مجموع ۴ عامل یاد شده جمعاً ۸۰/۹ درصد از واریانس مجموع ۱۰ شاخص ترکیبی مذکور را می پوشانند. با توجه به میزان همبستگی هر یک از شاخص ها، می توان عناوین مناسبی را برای هر یک از عوامل انتخاب نمود. اولین عامل به تنهایی ۳۴/۰۳ درصد از واریانس را توضیح می دهد و عامل دوم ۲۲/۲۴ درصد از واریانس بعدی را محاسبه می نماید عامل سوم ۱۴/۴۹ درصد و عامل چهارم ۹/۵۱ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می دهند. در این پژوهش به علت کم اهمیت بودن عامل چهارم، این عامل حذف شده است. جهت روشن شدن ماهیت عامل های استخراج شده و در نتیجه امکان نامگذاری آنها، نحوه بارگذاری هرکدام از مجموع شاخص ها از جدول شماره ۲ (ماتریس عوامل دوران یافته) بهره جسته ایم است.

جدول شماره ۳- شاخص های بارگذاری شده در عامل اول

مقدار همبستگی	شاخص ها	ردیف
.94	نرخ مهاجرت (معکوس)	۱
.94	نرخ بیسوادی (معکوس)	۲
.85	شاخص ترکیبی اشتغال	۳

عامل اول: مقدار ویژه این عامل ۳/۴۰ می باشد که به تنهایی ۳۴/۰۴ درصد از واریانس را می پوشانند، این عامل به عنوان مهمترین عامل بیشترین تأثیر را در بین عوامل سه گانه را دارد. جدول شماره ۳ شاخص های بارگذاری شده در عامل اول را تشریح می کند. شاخص های بارگذاری شده در عامل اول از نوع

شاخص های جمعیتی هستند. ضریب همبستگی این گروه ۰/۹۴ که متعلق به معکوس نرخ مهاجرت و معکوس نرخ بیسوادی است. لذا بر اساس شاخص های بارگذاری شده در عامل اول می توان این عامل را یک «جمعیتی» دانست.

عامل دوم: مقدار ویژه دومین عامل ۲/۲۴ می باشد که ۲۲/۴۵ درصد از واریانس را توضیح داده و محاسبه می نماید، در جدول شماره ۴ متغیرهای بارگذاری شده در عامل دوم را به همراه مقدار همبستگی های ارایه شده و عناوین متغیرها را می توان مشاهده نمود:

جدول شماره ۴- شاخص های بارگذاری شده در عامل دوم

ردیف	شاخص ها	مقدار همبستگی
۱	شاخص کیفی اقتصادی	.69
۲	شاخص فرهنگی آموزشی	.81
۳	شاخص خدمات درمانی	.90
۴	شاخص ترکیبی تراکم	-.75

عامل دوم با شاخص های ترکیبی همچون شاخص کیفی اقتصادی، فرهنگی آموزشی، خدماتی درمانی و شاخص ترکیبی تراکم دارای همبستگی مثبت و بالایی است. این عامل را می توان عامل ترکیبی «خدمات اجتماعی- اقتصادی» نام نهاد.

عامل سوم: عامل سوم با مقدار ویژه، برابر با ۱/۴۹ می باشد و ۱۴/۹۲ درصد از واریانس را توضیح می دهد، هر دو شاخص ترکیبی بارگذاری شده در عامل سوم به عامل خدمات رفاهی شهری مربوط می باشند، پس می توان عامل سوم را عاملی، با ترکیب خدماتی دانست و آن را «خدماتی رفاهی» نام گذاری کرد.

جدول شماره ۵- شاخص های بارگذاری شده در عامل سوم

ردیف	شاخص ها	مقدار همبستگی
۱	درصد شهرنشینی	.67
۲	شاخص ترکیبی دسترسی	-.81

سطح بندی شهرستان های کشور

به منظور دستیابی و شناخت بهتر از وضعیت توسعه شهرستان های مورد مطالعه و تعیین اولویت توسعه و عمران در این مناطق با بهره گیری از شاخص ترکیبی توسعه انسانی به عنوان یک روش کاربردی، این

تکنیک را مورد استفاده قرار داده و براساس امتیازات عاملی محاسبه شده، شهرستان مورد سنجش قرار گرفته اند و ۳۳۵ شهرستان در چهارگروه قابل طبقه بندی هستند.

شهرستان های بسیار برخوردار «وراتوسعه»

۴۴ شهرستان این سطح دارای میانگین ۰/۵۴ می باشد، که بالاترین نمره توسعه متعلق به شهرستان خمینی شهر با ۰/۷۱ در بین شهرهای مورد مطالعه در بالاترین حد قرار دارد. جدول شماره ۶ شهرستان های واقع در سطح وراتوسعه را نشان می دهد.

جدول شماره ۶- سطح بندی شهرستان های ایران با استفاده از HDI

تعداد	میانگین	نام شهرستان های کشور	سطوح توسعه
۴۴	۰/۵۴	خمینی شهر، تبریز، شهر گود، قائمشهر، بندرگز، گرگان، بهار، بندرانزلی، ساری، اصفهان، اراک، کردکوی، یزد، فلاورجان، بروجن، دلیجان، نکا، ناکستان، بناب، گلوگاه، بندر ترکمن، نجف آباد، کاشان، کرمان، شیراز، فارس، قم، همدان، اسدآباد، مشهد، نطنز، آباده، مبارکه، ازنا، تفرش، ابهر، مرند، علی آباد، آزادشهر، اهواز، اسلام شهر، ملایر، لنجان، شمیرانات	وراتوسعه

شکل شماره ۲- نقشه شهرهای وراتوسعه کشور

از بررسی الگوی توزیع شهرستان های وراثت توسعه در شمالی کلی (مقیاس ملی) چنین بر می آید که کلان شهرهای کشور همراه با گسترده کردن توسعه خود، به توسعه برخی از کانون های نزدیک خود منجر شده اند. که در نهایت این عامل باعث گردیده است که برخی از کلان شهرها باعث توسعه شهرستان های خود گردیده و جایگاه وراثت توسعه را به شهرستان خود اختصاص دهند. در میان توزیع جغرافیایی سطح تمرکز، غالب این شهرستان ها در مرکز کشور بوده، اما در چند هسته مجزا نیز پراکنده اند و بیشتر مراکز استان ها را پوشش می دهند بیشترین تمرکز در این گروه در استان مرکزی و اصفهان می باشد و هسته بعدی در مرز استان گلستان و استان مازندران تمرکز یافته است، شهرستان های اهواز، شیراز، کرمان و مشهد نیز کانون های متفرق و پراکنده این مجموعه می باشند.

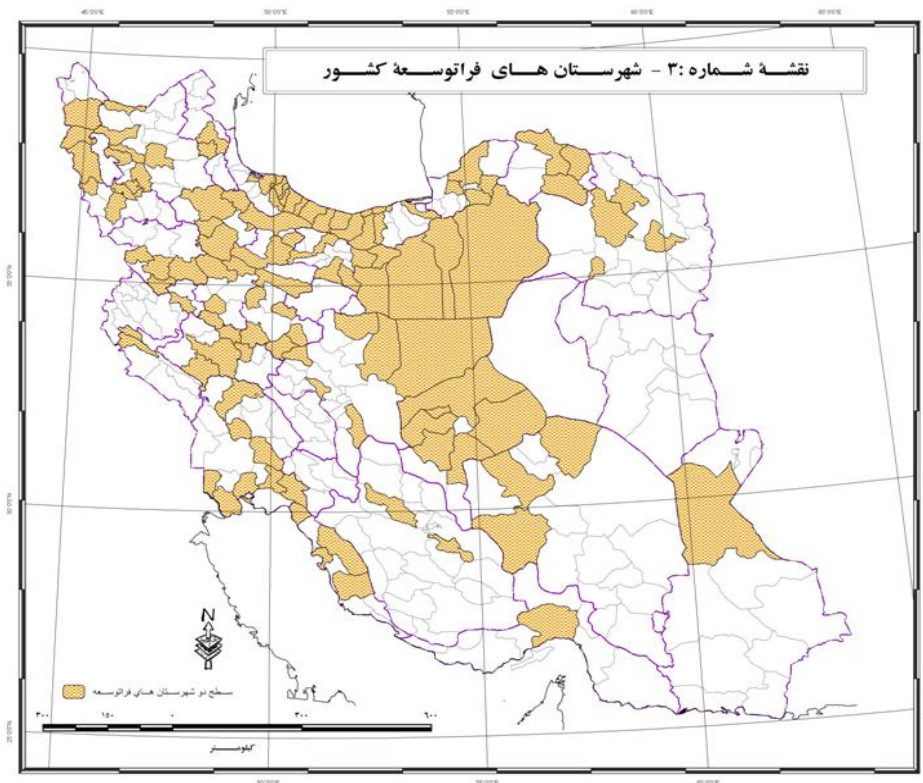
شهرستان های برخوردار یا «فرا توسعه»

میانگین شاخص توسعه انسانی در این گروه برابر با ۰/۴۷ می باشد. بالاترین نمره توسعه در این گروه متعلق به شهرستان بندرعباس در استان هرمزگان با ۰/۵۰ و کمترین نمره توسعه با ۰/۴۴ متعلق به شهرستان رودسر در استان گیلان می باشد.

جدول شماره ۷- نام شهرستان های فرا توسعه

تعداد	میانگین	نام شهرستان های کشور	سطوح توسعه
۱۱۴	۰/۴۷	بندرعباس، بوشهر، آستانه اشرفیه، بوئین زهرا، ارومیه، تیران و گرون، اسکو، اردبیل، خوی، آمل، بابل، بهشهر، گنبد کاووس، رفسنجان، خمین، خدا بنده، کیودر آهنگ، زنجان، شبستر، جالوس، نور، فیروزکوه، جویبار، دامغان، اردکان، مهریز، شهرضا، محلات، کمیجان، رزن، رامسر، لاهیجان، سلماس، صحنه، ایلام، بابلسر، گرمسار، گلپایگان، آران و بیدگل، نائین، صدوق، میبد، خرمدره، میاندوآب، ری، سازند، آبیگ، قزوین، ایجرود، قروه، طارم، صومعه سرا، مراغه، ملکان، محمودآباد، آق قلا، نیشابور، فریمان، سمنان، شاهرود، اردستان، سیرجان، خرمشهر، دورود، بروجرد، تویسرکان، ساوه، رشت، جلفا، اشنویه، کرج، مینودشت، اسفراین، نقت، بافق، دشتستان، شوشتر، بندرماهشهر، لنگرود، پل دختر، خرم آباد، آشتیان، املش، سیاهکل، بستان آباد، مهلباد، مریوان، ایوان، نوشهر، رامیان، چناران، زاهدان، راور، استهبان، دشتی، دیلم، دزفول، بیبهان، رامهرمز، ورامین، آبادان، آذرشهر، نیر، اهر، کامیاران، تنکابن، یجنورد، خلیل آباد، مرودشت، امیدیه، شیروان، سنج، دماوند، نهاوند، رودسر.	فرا توسعه

مأخذ: محاسبات نگارندگان

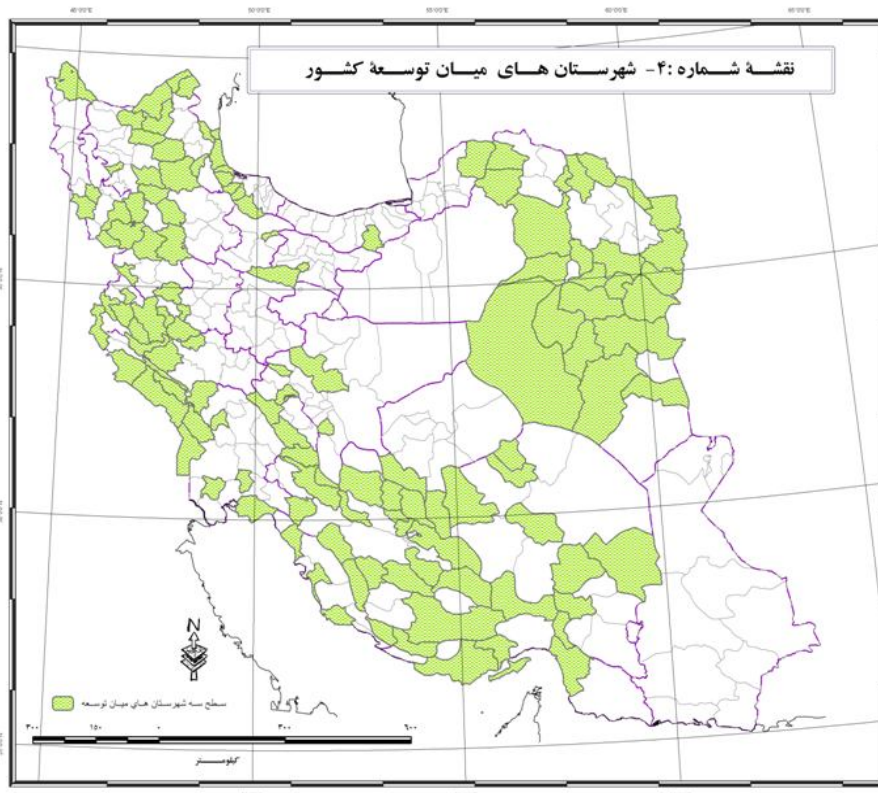
شکل شماره ۳- نقشه شهرستانهای فرا توسعه کشور

شهرستان های متوسط یا «میان توسعه»

مشخصات توسعه در شهرستان های سطح سه نشان از آن دارد که بالاترین تعداد شهرستان های کشور در این سطح جای گرفته اند، جدول شماره ۸، ۱۲۸ شهرستان واقع در گروه میان توسعه را نشان می دهد. میانگین شاخص توسعه در این سطح برابر است با ۰/۴۰ که از ۰/۳۷ تا ۰/۴۳ در نوسان است. شهرستان هندیجان بالاترین و شهرستان ابوموسی پایین ترین شهرستان های این گروه را به خود اختصاص داده اند. در نقشه شماره ۴ پراکنش فضایی شهرستان های متوسط در سطح کشور را نشان داده شده است. به نحوی که کمانی از شهرستان های میان توسعه از شمال غرب به سمت جنوب امتداد پیدا می کند و منظومه ای در گوشه شمال شرق کشور جایگاه این سطح را بیان می دارد.

جدول شماره ۸- سطح بندی شهرستان های ایران با استفاده از HDI

تعداد	میانگین	نام شهرستان های کشور	سطوح توسعه
۱۲۸	۰/۴۰	<p>هندیجان، بویراحمد، سپیدان، گناوه، اقلید، فسا، جهرم، بردسیر، بم، کوهبنان، طبس، سبزوار، فاروج، کلاله، اسلام آباد، بوکان، پارس آباد، اهر، نمین، سراب، هریس، میانه، کوثر، رضوانشهر، ماهنشان، البرز، سلسله، دره شهر، نقده، دشت آزادگان، شوش، فراسیند، ابرکوه، بیرجند، رشتخوار، بردسکن، کاشمر، جاجرم، هرسین، بانه، سقز، ورزقان، آستارا، هشتروند، ماسال، رامشیر، گچساران، فیروزآباد، لارستان، میناب، خاتم، شهر بابک، سرایان، خوانسار، فردوس، گناباد، سرخس، مانه و سملقان، دهلران، آبدانان، شیروان و جرداو، قصر شیرین، سرپل ذهاب، کرمانشاه، پیرانشهر، بیله سوار، عجبشیر، تالش، رودبار، دیواندره، زرننده، اندیمشک، سمیرم سفلی، دنا، بوانات، پاسارگاد، ارسنجان، نی ریز، بندر خمیر، حاجی آباد، رودان، زرنند، تربت حیدریه، سنقر، رباط کریم، گتوند، کوهرنگ، تنگستان، کازرون، خرم بید، داراب، تربت جام، درگز، سوادکوه، شفت، کوهدشت، شادگان، لردگان، لامرد، بندر لنگه، کهنوج، قائنات، برخوار و میمه، جادگان، خواف، تایباد، کلات، جوازود، کنگاور، سروآباد، کلبر، فومن، چاراویماق، بیجار، دلفان، اردل، مهر، جیرفت، سریشه، مه ولات، قوچان، مهران، دالاهو، ماکو، شاهین دژ، قشم، ابوموسی.</p>	میان توسعه

شکل شماره ۴- نقشه شهرستانهای میان توسعه

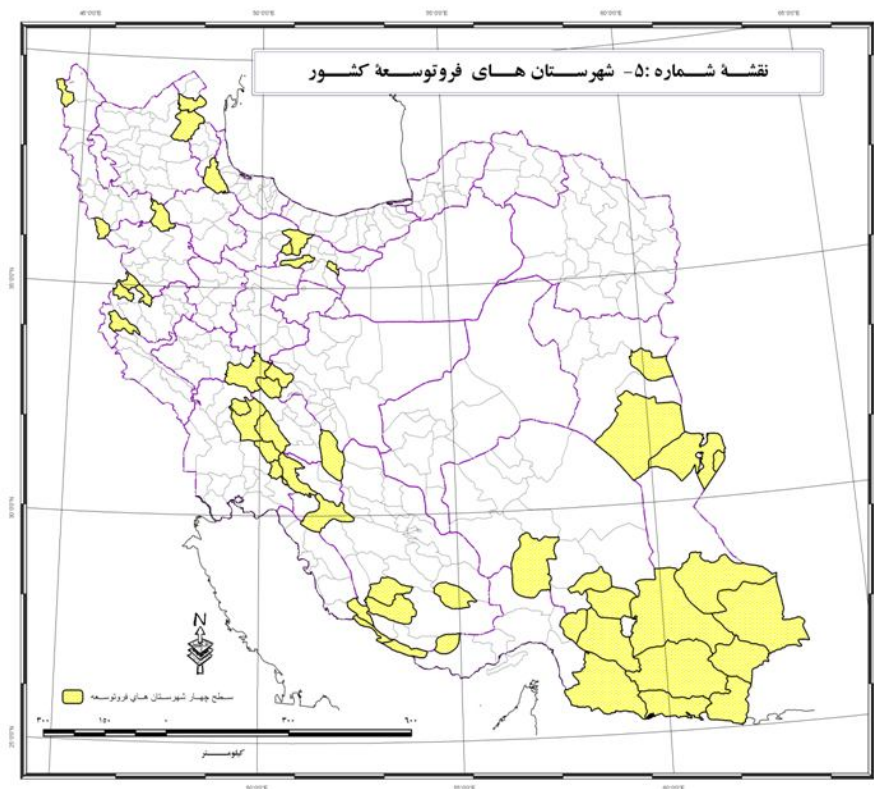
در تشریح پراکنش جغرافیایی این گروه، می توان شاهد تجمع گسترده بخشی از این شهرستاها در استان خراسان رضوی شمالی و جنوبی بود. تمرکز های بعدی به استان های آذربایجان شرقی، کردستان، کرمانشاه، ایلام، بوشهر، فارس، کرمان محدود می شود که استان های نوار غربی و جنوبی را پوشش می دهد و کمترین تعداد را در استان های میانی کشور دارند و استان سیستان و بلوچستان و سمنان فاقد این تجمع هستند.

شهرستان های محروم یا «فرو توسعه»

شهرستان های محروم در این سطح ۴۹ شهرستان می باشند اصلی ترین الگوی حاکم بر پراکنش این گروه منظومه ای در جنوب شرقی کشور می باشد. میانگین شاخص توسعه این سطح ۰/۳۲ می باشد. شهرستان سراوان با نمره ۰/۲۴ در بدترین وضعیت توسعه قرار گرفته است. تجمع اصلی و غالب این گروه، در گوشه جنوب شرقی کشور در استان های سیستان و بلوچستان و جنوب استان کرمان و در درجه بعد در هسته های پراکنده در مرز استان سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی و شرق استان خوزستان است. گروه فروتوسعه یا گروه فقیرترین شهرستان های کشور به صورت هسته ای تجمع یافته اند و در برنامه ریزی منطقه ای می توان کانونی برای توسعه این مراکز را پیدا نمود و با توسعه آن سایر مناطق نیز توسعه خواهند یافت.

جدول شماره ۸- سطح بندی شهرستان های ایران با استفاده از HDI

تعداد	میانگین	نام شهرستان های کشور	سطوح توسعه
۴۹	۰/۳۲	ایذه، سمیرم، فیروکارزین، خنج، زابل، زهک، نظرآباد، روانسر، سردشت، چالدران، مشکین شهر، تکاب، الیکودرز، زرین دشت، لالی، ممسنی، پارسیان، بافت، درمیان، فریدن، ساوجبلاغ، پاره، باغملک، جهر، بستک، عنبرآباد، مغان، بهمئی، نهبندان، فریدونشهر، شهریار، منوجان، گیلان غرب، کنارک، جابهار، فلان باباجانی، خلخال، کهگیلویه، رودبار جنوب، سرپاز، خاش، گنگان، بندر جاسک، نیک شهر، ایرانشهر، مسجدسلیمان، قلعه گنج، پاکدشت، سراوان	فروتوسعه

شکل شماره ۵- شهرستانهای فرتوسعه کشور

Archive

نتیجه گیری

دستیابی به توسعه و استفاده بهینه از منابع، نیازمند برنامه ریزی اصولی، کارآمد و اجرای دقیق آن است. این مهم در گرو شناخت جامع و آگاهی دقیق از امکانات، فرصت ها، توان ها و محدودیت هایی است که در رسیدن به وضع مطلوب با آن رو برو هستیم. از این جهت در تعیین سنجش سطوح توسعه انسانی نواحی، انتخاب شاخص های مورد نظر اولین قدم در راه مطالعات توسعه می باشد. در این مقاله ۲۵ شاخص انتخابی اولیه به ۱۰ شاخص ترکیبی تبدیل و از طریق مدل تحلیل عاملی به ۴ عامل کاهش یافته و سهم هر عامل در توسعه انسانی مشخص گردید. مجموع ۴ عامل $۸۰/۹$ درصد از واریانس جامعه را محاسبه و توضیح می دهد. عامل اول به تنهایی $۳۴/۰۴$ درصد و عامل های دوم و سوم ترتیب با $۲۲/۴۵$ ، $۱۴/۹۲$ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می دهند (در این پژوهش عامل چهارم حذف گردیده است) و میزان تأثیرگذاری هر یک از عوامل از طریق شاخص توسعه انسانی نواحی مشخص گردید و در نهایت سطوح توسعه نواحی (شهرستان های کشور) با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی در چهارسطح، وراتوسعه، فراتوسعه، میان توسعه و فروتوسعه گروه بندی شده اند.

شهرستان های بسیار برخوردار «وراتوسعه» ۴۴ شهرستان را شامل می شود که دارای میانگین $۰/۵۴$ می باشد و شهرستان های برخوردار یا «فراتوسعه» با میانگین برابر با $۰/۴۷$ می باشد. مشخصات توسعه در شهرستان های سطح سه یا شهرستان های «میان توسعه» نشان از آن دارد که بالاترین تعداد شهرستان های کشور در این سطح جای گرفته اند و شامل ۱۲۸ شهرستان می باشند. سطح چهارم یا شهرستان های محروم ۴۹ شهرستان با میانگین $۰/۳۲$ می باشند که اصلی ترین الگوی حاکم بر پراکنش این گروه منظومه ای در جنوب شرقی کشور می باشد.

راهکارها

ویژگی های راهبردی ناحیه ای : تدوین هرگونه راهبردی برای برنامه ریزی ناحیه ای در ایران باید به تدوین دو نوع سیاست منجر شود.

- سیاست هایی که منجر به تغییر شکل فضایی یا ناحیه می شود.

- اتخاذ سیاست های تأثیرگذار بر فرآیند های اجتماعی که در ناحیه جریان دارد. در مقیاس ناحیه ای سیاست هایی که منجر به برقراری عدالت اجتماعی در سطح ناحیه می شود.

راهکارهای توسعه نواحی در سطح ایران

از آنجا که شهرستان های وراتوسعه شامل اکثرکلان شهرهای کشور می باشند راهکارهای زیر ارایه می گردد.

- ۱- تمرکززدایی اداری از تهران، برای حل این مشکل باید سیاست های اقتصادی دولت بیش از پیش به سوی تمرکززدایی حرکت نماید.
- ۲- پرهیز از استقرار هر گونه واحد صنعتی در حاشیه کلان شهرهای کشور.
- ۳- ایجاد محدودیت شدید برای استقرار هر گونه واحد تجاری و فعالیت اقتصادی در کلان شهرهای ملی.
- ۴- تمرکززدایی فرصت های اشتغال از شهرستان های وراتوسعه و فراتوسعه.
- ۵- محدود کردن مهاجرت های روستایی به شهرهای بزرگ به ویژه تهران از طریق اتخاذ تدابیر اصولی.
- ۶- انتقال صنایع از کلانشهرها (شهرستان های وراتوسعه) به شهرستان های کوچکتر (فروتوسعه).
- ۷- تخصیص کردن شهرستان های مناطق مختلف در اموری که استعداد دارند.
- ۸- تبدیل شهرهای کوچک به مراکز خدمات رسانی و کانون های کشاورزی و تولید نیازهای روستایی.
- ۹- استقرار صنایع سبک در شهرهای ۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار نفری در خارج از محدوده استحقاقی آنها.
- ۱۰- استقرار صنایع سنگین در شهرهای ۲۵۰ تا ۵۰۰ هزار نفری.
- ۱۱- استقرار صنایع میکروالکترونیک در شهرهای ۱ تا ۲ میلیون نفری
- ۱۲- اختصاص برخی شهرها که بالقوه توان استقرار برخی فعالیت ها را داشته باشند (فعالیت های فرهنگی و گردشگری)

- برپایی نمایشگاههای بزرگ تولیدی، فرهنگی.
- احداث موزه های بزرگ.
- استقرار وزارتخانه های فرهنگی نظیر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش...
- برگزاری جشنواره های ملی و بین المللی در شهرستان ها.

در سطح شهرستان ها شهرهای با شرایط ذیل تغذیه کننده شهرهای فراتوسعه خواهند بود.

- شهرهای بالای یک میلیون.
  - شهرهایی که در شهرستان های فراتوسعه جای گرفته اند.
  - مراکز استان ها.
- لازم است از تمرکز بیشتر شاخص های توسعه یافتگی در شهرستان های گروه وراتوسعه و فراتوسعه ممانعت به عمل آورده و سرریز منابع مالی، نیروی کار ماهر و درآمد اضافی آنها در کانون های فراتوسعه سرمایه گذاری شود. جهت ارتقاء شهرستان های فراتوسعه و نزدیک ساختن آنها به سطح شهرستان های بسیار برخوردار (وراتوسعه) اتخاذ تدابیر زیر الزامی به نظر می رسد.
- کاهش عدم تعادل در شبکه شهری کشور و تعدیل و بهبود نظام فضایی سلسله مراتب شهری در شهرستان های فراتوسعه.
  - تقویت قطب های درجه ۳ جمعیتی در پذیرش مهاجران روستایی.
  - کاهش فاصله اقتصادی میان سطوح شهرستان های سطح یک و سطح چهار.
  - پراکنده کردن نظام توزیع امکانات در کل شهرستان ها.
  - گسترش زمینه های جذب درآمد و افزایش توان اقتصادی در شهرستان های کشور.
  - بهبود عدالت در تعامل شهرو روستا و کاهش اختلاف شهر و روستا در سطح شهرستان ها.
  - کاهش فاصله صنعت و کشاورزی.
  - تقلیل سرعت توسعه و تمرکز شهرهای بزرگتر در سطح شهرستان های وراتوسعه.
  - افزایش سرعت توسعه، در شهرهای، شهرستان های فراتوسعه

منابع

- ۱- استانداری اصفهان، دفتر آمار و اطلاعات (۱۳۸۷) شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور.
- ۲- اکبری نعمت الله و مهدی زاهدی کیوان (۱۳۸۷) کاربرد روش های رتبه بندی و تصمیم گیری چند شاخصه، وزارت کشور، انتشارات سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور.
- ۳- پاداریامچی، سارا (۱۳۸۴) توسعه پایدار روستایی، نشریه علمی اقتصادی- اجتماعی جهاد شماره ۲۵، سال ۲۵.
- ۴- تقوایی، مسعود (۱۳۸۵) تحلیل و طبقه بندی مناطق روستایی استان های کشور بر اساس شاخص توسعه انسانی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۸۲.
- ۵- چیتامبار، جان نبریک، (۱۳۷۵) مقدمه ای بر جامعه شناسی روستایی، ترجمه احمد حجاران، و مصطفی ازکیا، نشرنی، چاپ دوم، تهران.
- ۶- حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰) برنامه ریزی ناحیه ای، چاپ سوم، انتشارات سمت
- ۷- حکمت نیا، حسن، موسوی، میرنجف (۱۳۸۵) کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای، انتشارات علم نوین، چاپ اول.
- ۸- رهنمایی، محمد تقی (۱۳۷۰) توان های محیطی ایران، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات مسکن و شهرسازی، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
- ۹- زمانی پور، اسدالله (۱۳۸۰) ترویج کشاورزی در فرآیند توسعه، انتشارات دانشکده کشاورزی مشهد.
- ۱۰- زنگی آبادی، علی (۱۳۷۸) تحلیل و سازماندهی ساختار فضایی شاخص های توسعه شهری در شهرهای بالای صد هزار نفر، پایان نامه دکتر، دانشگاه اصفهان.
- ۱۱- زنگی آبادی، علی و مهین نسترن (۱۳۸۰) گفتنمان تمدن ها: اصولی ترین راهکار دستیابی به توسعه پایدار انسانی (با تأکید بر جایگاه استراتژیک ایران)، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۶۸-۱۶۷.
- ۱۲- زنگی آبادی، علی و محمود اکبری (۱۳۹۰) ارزیابی و تحلیل میزان توسعه یافتگی شهرستان های استان فارس، مجله محیط شناسی، سال سی و هفتم، شماره ۵۹.
- ۱۳- زیاری، کرامت الله (۱۳۸۸) مکتب ها، نظریه ها و مدل های برنامه و برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم.
- ۱۴- زیاری، کرامت الله، سعیدی رضوانی، نوید و لیلا بقال صالح پور (۱۳۸۹) سنجش درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان آذربایجان شرقی به روش *HDI*، مجله فراسوی مدیریت، سال سوم، شماره ۱۲.
- ۱۵- سرور، رحیم (۱۳۸۳) استفاده از روش ای.اچ.پی در مکان یابی جغرافیایی (مطالعه ی موردی مکان یابی جهت توسعه شهر میاندوآب پژوهش های جغرافیایی شماره ۴۹).
- ۱۶- شهبازی، اسماعیل (۱۳۷۲) توسعه و ترویج روستایی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، تهران.
- ۱۷- صرافی، مظفر (۱۳۶۸) مبانی برنامه ریزی توسعه منطقه ای، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- ۱۸- طالبی، هوشنگ و علی زنگی آبادی (۱۳۸۰) تحلیل شاخص ها و تعیین عوامل مؤثر در متدلوژی توسعه انسانی شهرهای بزرگ ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۶۰.

- ۱۹- عباسی نژاد، حسین و علی نقی رفیعی امام (۱۳۸۵) رزیابی شاخص های توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۲.
- ۲۰- فرجی راد و سیده ژاله سید نصیری (۱۳۸۹) رویکرد تحلیلی در توسعه پایدار گردشگری شهری، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، سال هفتم شماره ۲۵.
- ۲۱- فنی، زهره (۱۳۸۳) شهرهای کوچک رویدادی دیگر در توسعه منطقه ای، چاپ اول، وزارت کشور، انتشارات سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور.
- ۲۲- قنبری هفت چشمه، ابوالفضل و کریم حسین زاده دلیر (۱۳۸۴) تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان آذربایجان شرقی ۱۳۷۵، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۵.
- ۲۳- کلاتری، خلیل (۱۳۸۰) برنامه ریزی و توسعه منطقه ای، تئوری و تکنیک ها، انتشارات خوشبین، چاپ اول، تهران.
- ۲۴- کلاتری، خلیل (۱۳۸۲) پردازش و تحلیل داده ها در تحقیقات اجتماعی- اقتصادی، تهران، نشر شریف.
- ۲۵- لی، کولین (۱۳۶۴) مدل ها در برنامه ریزی شهری، مترجم عباس آزادگان، انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- ۲۶- محمدی، جمال (۱۳۸۱) تحلیلی بر مفاهیم کمی و نقش آن در برنامه ریزی شهری و منطقه ای، مجله فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، سال دوم، شماره ۵.
- ۲۷- معصومی اشکوری، حسن (۱۳۸۵) اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات پیام، چاپ سوم.
- ۲۸- معصومی اشکوری، حسن (۱۳۷۲) اصول و روش های برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی، تهران.
- ۲۹- مینامی، مایکل (۱۳۸۴) آموزش نرم افزار *ARC GIS*، مترجم محمد میر محمد صادقی، جلد اول، انتشارات فرات، چاپ اول.
- ۳۰- نسترن، مهین، ابوالحسنی، فرحناز و ملیحه ایزدی (۱۳۸۹) کاربرد تکنیک تاپسیس در تحلیل و اولویت بندی توسعه پایدار مناطق شهری، مجله جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال ۲۱، شماره ۳۸.
- ۳۱- نصیری، حسین (۱۳۷۹) توسعه پایدار چشم انداز جهان سوم، انتشارات فرهنگ اندیشه، تهران.
- ۳۲- هاتفلید، جی ال ودی ال کارلن (۱۳۷۶) نظام های کشاورزی پایدار، مترجمان: عوض کوچکی، محمد حسینی و حمید رضا خزایی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.

- 33- Cale and Cordary, Vichourd p. and Sheilam Cordary (1994) Making Sense Of Sustainability Nine Ansnerst, What Should be Sustained, Rural Sociology vol 59.
- 34- Gerald Salton and Christopher Buckley (1988) Term weighting Approaches in Automatic Text Retrieval, Information Processing and Management, vol.24, No.5.
- 35- Hicks, Douglas A. (1997) The Inequality. Adjusted Human Development, Index, A Constructivre Proposal, Journal of World Development, Vol.25, No.8.
- 36- Mazzocchi MARIO and ELISA Montresor (1999), Agricultural and rural development at regional level: an analytical approach, Dipartimento di Economia: University Verona .
- 37- Noorbakhsh, Farhad (1998) A Modificed Human Development Index, Journal of World Development, Vol. 26, No.3.
- 38- Ray, Sunil, Sustainable Development Through The Development. Fram Sector Zmagazine : September. 1993.